

Ekonomický růst je problém

1.3.2005 Ekolist str. 6 Rozhovor

Jan Stejskal Masarykova univerzita, vysoké školy

"Modely ekonomů jsou příliš zjednodušené. Musíme jim připomínat, že vycházejí z neudržitelných hodnot a že jejich ‚věda‘ se snaží řídit celý svět, i když mu nerozumí," říká Naďa Johanisová, jedna ze zakladatelek občanského sdružení Trust pro ekonomiku a společnost (viz box).

* Mluvíte o současné převládající ekonomické ideologii. Jak ji charakterizujete?

Mám tím na mysli způsob myšlení, který zjednodušuje náš svět ve snaze vtěsnat ho do šablon standardních ekonomických pouček. Mezi ně patří třeba myšlenka existujícího trhu, kterému se musíme přizpůsobovat. Přitom čistý trh, jak si ho představuje ekonomická teorie, stejně neexistuje. Řada věcí ho deformuje, například monopoly, manipulativní reklama, ale také skutečnost, že naše ekonomické aktivity mají neočekávané následky, s kterými si pak ani my, ani ekonomie neví rady. Třeba globální oteplování.

* Ekonomická teorie, o které mluvíme, je jen jedna?

Mám na mysli tu standardní, převládající, která se vyučuje na ekonomických **fakultách**. Říkejme jí třeba neoklasická ekonomie nebo neoliberalní ekonomie. Někteří myslitelé ji přirovnávají k náboženství. Ne proto, že by byla duchovní, ale proto, že je dogmatická. Neochvějně je třeba přesvědčení, že je vždycky lepší, když mezi sebou země obchodují, než když podporují místní produkci. To je ale velmi problematická myšlenka. Na tomhle "obchodování" vždycky vydělají víc bohatí, ať už jsou to firmy, nebo lidé z bohatých zemí.

* Podle liberálních ekonomů ale s bohatnutím bohatých bohatnou i chudí.

O této teorii skapávání už hovořil David Hume v 18. století. Když prý budou bohatí bohatší, skape bohatství i k chudým. To se ale neděje, naopak vznikají uzavřené okruhy - bohatí si kupují luxusní zboží od jiných bohatých. Chudí si půjčují, platí úroky a dále chudnou. Statistiky hovoří jasně. Nůžky mezi chudými a bohatými se stále rozevírají. Jedním z problémů ekonomie je to, že na rozdíl třeba od biologie svoje předpoklady téměř neověřuje v praxi. Když se pak něco nepotvrdí, ekonomové začnou tvrdit, že nějaká teoretická podmínka nebyla splněna, nebo šlo o jinou situaci. To kritizují i lidé zevnitř ekonomické hierarchie - například Joseph Stiglitz. Kromě volného obchodu je ústředním pilířem systému ekonomický růst. Když si pustíte rádio, hned slyšíte, že roste hrubý domácí produkt (HDP) a to je dobře. Nejhorší je, že je to pravda, protože při poklesu HDP se zvyšuje nebezpečí nezaměstnanosti, hyperinflace atd. Jenomže když HDP roste, roste i spotřeba výrobků a služeb, čímž stále víc ždímáme přírodu. Ochránáři říkají, že není třeba spotřebovávat víc a víc, žít bychom měli skromně. Politici naopak říkají, že musíme zvyšovat spotřebu: ekonomika musí pořád růst, jinak krachne. Je tu obrovský rozpor, o kterém se nediskutuje. Kdo se zajímá o životní prostředí, měl by začít přemýšlet o ekonomii. Je v ní řada neověřitelných konstrukcí, které vycházejí z problematických předpokladů. Mezi ně patří třeba to, že každý spotřebitel je perfektně informován anebo že všichni hráči na ekonomickém poli jsou jakoby stejně mocní, ať je to dělník v Bangladéši nebo firma Nemak. Každý ale víme, že tenhle předpoklad neplatí. Další zjednodušená vize současné ekonomie je rozdělení na producenty a konzumenty. Domácnosti jsou prý konzumenti a firmy jsou tzv. producenti. Domácnosti ale byly odjakživa i producenty - nejen že pěstovaly mrkev, ale také produkovaly děti. Proto se futurolog Alvin Toffler ptal nejmocnějších manažerů světa, co by dělali, kdyby jejich zaměstnanci neuměli chodit na záchod. Tím chtěl říct, že bez infrastruktury nepeněžní ekonomiky, například maminek, které učily děti chodit na záchod, by se zhroutila i peněžní ekonomika. Jenomže dnešní ekonomie nepeněžní ekonomiku vůbec nebere v úvahu. A podobně to dělá s přírodou. Když nebudeme moct dýchat, těžko budeme produkovat nějaký zisk. Jenomže příroda nevystrčí ruku a neřekne si co za to. A tím je celý ekonomický model naprosto deformovaný, protože nebere v úvahu náklady na služby a statky přírody a náklady na statky a služby, které si poskytují lidé navzájem. Co hůř - nepeněžní a neformální ekonomika je nahlodávána a lidé, kteří nejsou finančně aktivní, jsou ostrakizováni.

* Co nejvíc působí na životní prostředí?

Největší problém je oddanost ekonomickému růstu. Už to, že se o něm vůbec nediskutuje! Druhým problémem z hlediska životního prostředí je tzv. diskontování budoucnosti. Ekonomové často pracují s metodami, které jsou založené na tzv. "diskontování" budoucích nákladů a přínosů nějaké činnosti. V praxi to znamená, že čím se něco odehraje ve vzdálenější budoucnosti, tím je to pro nás méně důležité. Při tomto způsobu uvažování je nebezpečí, že nám vyjde, že je výhodnější pokácet les a uložit si utržené peníze v bance, protože si vypočítáme, že na rozdíl od lesa porostou tyto peníze v bance tempem 10 % za rok. Exponenciální růst ale není přirozený, jak upozorňuje německá ekonomka Margrit Kennedyová. V přírodě se vyskytuje jen výjimečně, například u rakovinných buněk. V ekonomické praxi exponenciální růst, ať už produkce ekonomiky nebo peněžní zásoby, také nemůže pokračovat donekonečna. Třetí problém z hlediska životního prostředí je dogma volného trhu. Vychází přitom z teorie komparativní výhody, kterou vymyslel anglický ekonom David Ricardo v roce 1817 a která tvrdí, že pro každou zemi je prakticky vždy výhodné se specializovat a své produkty vyvážet. Sám Ricardo ale velmi pečlivě vyjmenoval mantinely, v nichž jeho teorie platí. Předpokládal například, že existuje stoprocentní zaměstnanost, že kapitál se nemůže pohybovat mezi zeměmi a že náklady na dopravu jsou nulové. Žádná z těchto pomínek dnes splněná není. Vezměme jen náklady, které všichni platíme za zbytnou dopravu - nové a nové dálnice, astma, nehodovost, hluk a zápach... To by Ricardo koukal.

* Můžeme se ze závislosti na růstu vymanit?

Otázka je to velmi důležitá, ale není na ni snadná odpověď. Nejlepší mozky by měly začít hledat k růstu alternativy. To není legrace, ekonomický růst je vážný problém. Jde o věc, do které jsme se zasekli a která už nesouvisí se zvyšováním životní úrovně. Něco jiného zažíváme a něco jiného se nám říká. Není to tak markantní jako za komunismu, rozdíl mezi slibovanými zářivými zítřky blahobytu a tím, co vidíme kolem sebe, je ale příliš jasný. Celá společnost je založená na tom, že se zvýšila efektivnost, ale zároveň se snížila zaměstnanost v primární výrobě (zemědělství apod.). A aby se nezaměstnaní užívali, vznikají všelijaké další výroby a služby, balení zboží nebo jeho transport nebo se na něj dělá reklama atd. Potravní řetězec se zvětšil, ověsil dalšími činnostmi, zkomplikoval - a zároveň se přestaly využívat místní zdroje. Je absurdní, že Evropa dává peníze na to, aby se nevyužívala místní půda, protože podle současné ideologie je lepší něco vyrábět na druhém konci světa, kde se to zdánlivě finančně vyplatí. Mocní hráči na světové scéně pak podnikají tam, kde mají nejnižší ekologické a sociální náklady. Vyrábějí například palmový olej na Filipínách, kde nemusejí mít čističku odpadních vod, a vykáčení pralesa v Malajsii je také "zadarmo" - nikoho už nezajímá, že tamější přírodní národy pak nemají kde žít.

* Mně ale nepřipadá automaticky špatné, že lidé jsou místo na poli u baličky ...

No jasně, kdyby všichni dělali na poli, nemohl by být nikdo novinář. Jde ale o otázku míry. Už je nás v kancelářích moc. Na jednu stranu se snažíme být efektivní, což znamená likvidaci zaměstnanosti, místních komunit a přírody, a na druhé straně se z peněz, které jsme si tou likvidací vydělali, snažíme zaměstnanost, komunity a přírodu vytvářet. Současná environmentální ekonomie se snaží škody na životním prostředí vyčíslit. V jistém smyslu je to důležité, protože to ekonomům, politikům i veřejnosti ukáže, že příroda má hodnotu, se kterou se musí počítat. Na druhé straně je tohle vyčíslování ceny zároveň redukcí přírody - je přece spousta věcí, které se vyčíslit nedají. Třeba lidský život, ptáčí zpěv nebo vůně. Ekonomie by si měla uvědomit, že existuje obrovská sféra, ať už jde o nepeněžní transakce nebo transakce s přírodou, vůči níž by měla být pokorná, a ne tvrdit, že to, co nejde vyčíslit, žádnou hodnotu nemá. Modely ekonomů jsou příliš zjednodušené. A když jim to budeme připomínat, snadněji si uvědomí, že vycházejí z neudržitelných hodnot a že jejich "věda" se snaží řídit celý svět, i když mu nerozumí.

* Existují ekonomické systémy nebo postupy, které by byly k přírodě šetrnější?

Záleží na tom, čemu říkáme ekonomické systémy. Co třeba zásobování? Když se podíváme do historie lidstva, vidíme, že jsme po většinu doby dokázali přežít s místními zdroji. To mělo dopad nejen na šetrnost vůči přírodě (bez dopravy se miň znečišťovalo prostředí), ale i na pocit existenciální jistoty. Hodně lidí, s kterými se setkávám, o tom mluví: šli na venkov mimo jiné proto, aby neměli pocit, že když se odřízne plyn, tak je konec. My všichni máme zdánlivě svobodu, ale ve skutečnosti jsme silně závislí na nějaké trubce s plynem třeba z Ruska nebo z Německa. Systémy šetrnější k přírodě by tedy

měly být založené na využívání místních zdrojů. Třeba využívat slámu jako zdroj energie se vyplatí pouze ze vzdálenosti asi 50 kilometrů. V současné době je ale celý systém nastavený na pravý opak - na stále větší centralizaci výroby i vlastnických vztahů. Říká se, že globalizace je nevyhnutelná. Ona je ale dílem mezinárodních pravidel, která podporují činnost velkých firem. Jedním z těchto pravidel je otevírání hranic, aby měly peníze snadnější podmínky pro přesun do dalších zemí. Ale to není nic daného, tak se jenom dohodli naši zástupci. Ale proč? Protože existuje takové dogma. To, co každý může udělat, je začít nad tím přemýšlet a nebrat to jako samozřejmost. Není vůbec jisté, že volný obchod je vždycky dobrý.

* Najdeme v ČR příklady místní ekonomiky?

U nás je například několik desítek obcí, které používají dřevo z vlastních lesů k vytápění štěpkou. To je typická, cenná lokální ekonomika, která má celou řadu zisků. Ekologický zisk spočívá v používání obnovitelných zdrojů k výrobě tepla a ve vyloučení dopravy z velké vzdálenosti. Sociální je třeba v tom, že zaměstnání najde několik místních lidí. Obec navíc může sama rozhodnout, kolik to její občany bude stát.

***

Nada Johanisová - přednáší sociální ekologii, výchovu k trvale udržitelnému životu a environmentální ekonomii na Jihočeské **univerzitě**. Environmentální ekonomii učí i na **Masarykově univerzitě v Brně**, kde zároveň studuje doktorské studium. Tématem její práce je hledání ekonomických alternativ pro rozvoj venkova směrem k trvalé udržitelnosti. Pravidelně píše pro časopis Sedmá generace. Žije v malé vesnici v jižních Čechách.

Trust pro ekonomiku a společnost - právě vznikající občanské sdružení, jehož hlavním cílem má být podpora odborníků, praktiků i obyčejných lidí, kteří nejsou spokojeni se současnou převládající ekonomickou ideologií a hledají k ní alternativy. Sdružení chce usilovat o ekonomiku vstřícnou k životnímu prostředí a k místním společenstvím, která zároveň nebude ničit demokracii a právní stát. Nada Johanisová se chce v jeho rámci věnovat lokálnímu rozvoji.